

Suzana J. Marjanić*

Institut za etnologiju i folkloristiku**

Zagreb, Hrvatska

ZOOFOLKLORISTIKA I/ILI ETNOZOOLOGIJA: STANJE I TENDENCIJE U REGIJI

Članak dokumentira stanje i tendencije zoofolkloristike i/ili etnozoologije u regiji od zoofolklorističkih istraživanja Marjetke Golež Kaučič i Monike Kropej u Ljubljani te kritičke animalistike koju angažirano promovira Branislava Vičar u Mariboru preko projekta *Kulturna animalistika* u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu (L. Bajuk, S. Marjanić, M. Pasarić, A. Zaradija Kiš) do zbornika radova koje su uredile Mirjana Detelić i Lidija Delić kao i Dragan Bošković te Jelenka Pandurević i Maja Andelković (Beograd, Kragujevac).

Ključne riječi: zoofolkloristika, etnozoologija, kulturna animalistika, kritička animalistika

Članak nastoji dokumentirati stanje i tendencije zoofolkloristike i/ili etnozoologije u regiji od zoofolklorističkih istraživanja Marjetke Golež Kaučič i Monike Kropej u Ljubljani te kritičke animalistike koju angažirano promovira Branislava Vičar (2011, 2013) u Mariboru preko projekta *Kulturna animalistika* u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu (L. Bajuk, S. Marjanić, M. Pasarić, A. Zaradija Kiš) do zbornika radova koje su uredile Mirjana Detelić i Lidija Delić kao i Dragan Bošković te Jelenka Pandurević i Maja Andelković (Beograd, Kragujevac). Začetke navedenih istraživanja možemo potražiti u dvotomnoj knjizi Tihomira R. Đorđevića *Priroda u verovanju i predanju našega naroda* (Beograd 1958) kao i u knjizi *Verovanja, uvare in običaji Slovencev* (*Narodopisno gradivo*, knj. 2, Celje 1948) Vinka Möderndorfera te u pojedinim člancima o zootemama koji su objavljeni u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Bitno je naglasiti da se prvi broj *Zbornika za narodni život i*

* suzana@ief.hr

** Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost (*Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse*, IP-2019-04-5621).

običaje otvara člankom Dragutina Hirca „Što priča naš narod o nekim životinjama?” (ZNŽO 1, 1896: 1–26), što znači da domaća etnologija i folkloristika započinje kulturnoanimalističkim člankom (usp. Marjanić, Zaradija Kiš 2012).

Slovenija: stanje i tendencije – od zoofolkloristike do kritičke animalistike

Što se tiče animalistike u slovenskoj folkloristici, etnologiji i kulturnoj antropologiji, u ovom preglednom članku izdvajam zoofolkloristička istraživanja Marjetke Golež Kaučič i Monike Kropej Telban u Ljubljani te kritičku animalistiku koju angažirano promovira Branislava Vičar u Mariboru. Za termin *zoofolkloristika* u regionalnim okvirima sve je više zaslужna Marjetka Golež Kaučič, iako je i ranije u regionalnom kontekstu bilo ukazivanja na navedeni termin (usp. Zaradija Kiš, Marjanić 2013). Pored njezinih brojnih doprinosa navedenoj temi ovom prigodom ističem da je Marjetka Golež Kaučič urednica zbornika radova *What to Do with Folklore? New Perspectives on Folklore Research [Što ćemo s folklorom? Nove perspektive u istraživanju folklora]* (2017) koji predstavlja arhiv međunarodnoga interdisciplinarnog simpozija održanoga pod istim nazivom u Ljubljani 2009. godine, u organizaciji M. Golež Kaučič (glavni urednik BASIS publikacija je Sigrid Rieuwert). Pritom bitan segment publikacije, kao i kongresa *Što ćemo s folklorom?* predstavlja niz članaka koji se bave pitanjem životinja i drugih ne-ljudskih živih bića, kako u studijama folklora tako i u folklornim običajima i vjerovanjima.

Kao što se kultura folklora utvrđuje kao drugost u odnosu na pojam *umetnosti* ili *visoke kulture*, tako se i pojam životinje konstruiše kao drugo u odnosu na čoveka. U tom smislu, posebno je uputno ispitati ulogu folklora u procesima odrugovljenja *ne-ljudskih živih bića*, ali i običajima i praksama koji kreiraju pozitivan ili empatijski odnos prema *ne-ljudskim životinjama* (Radulović 2019: 204).

Knjiga Monike Kropej Telban *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni* (Ljubljana, 2015)

s jedne strane nudi svojevrsnu revitalizaciju (iako ona u međunarodnim okvirima nikad nije posve zamrla) potrebe razvrstavanja folklornog verbalnog i (u ovom slučaju) najčešće usmenoknjiževnoga materijala i njezinu dobro osmišljenu primjenu, a s druge sustavni pregled posebno slovenskoga, a time dijelom i međunarodnoga znanstvenog okvira (začetke, nastavljanja, implikacije) klasifikacijskog sustava što ga je bio započeo finski istraživač Antti Aarne (uz vodstvo Karla Krohna) 1910., a nastavio američki folklorist Stith Thompson (1961) te proširio i osvremenio njemački filolog i folklorist Hans-Jörg Uther (2004) (Rudan Kapec 2016: 162–165).

Riječ je o prvom cjelovitom istraživanju animalističkih motiva u životinjskim bajkama i basnama, provedenih na slovenskoj građi (usp. Kropej Telban 2011, 2015).

Nadalje, ističem i ulogu Branislave Vičar u Mariboru koja radi sustavnu interpretaciju animalističkih tema iz niše pokreta za prava životinja, naročito kritičke animalistike. Tako je 2017. godine organizirala skup *Smrti živali: kritična animalistična perspektiva* (Filozofski fakultet, Maribor), prvi skup o kritičkoj animalistici u regiji.²⁴⁴ Kao ilustraciju ovom prigodom navodim njezinu interpretaciju specističke reprezentacije žohara kao i ostalih kukaca u reklamama, a pritom autorica navodi primjer reklame *Raid* za uništenje kukaca koje obično u specističkoj kulturi doživljavamo kao nametnike. Uostalom, i u folklorističkoj niši zamjetni su specistički glagoli koji se koriste za žohare – *riješiti se, istrijebiti, ubiti, uništiti...* Pritom autorica zamjećuje kako su u počecima nastanka oglasi za insekticide u pravilu bili dvaput duži nego što su to suvremene reklame u kontekstu onoga što se zove *vizualni preokret/visual turn*. U kontekstu navedenoga Branislava Vičar zamjećuje da starije reklame koriste specistički glagol *to kill*, dok novije reklame ublažavaju naš specistički terminatorski odnos prema žoharima te rabe blažu varijantu – glagol *to beat*, no koji jednako dobro demonstrira naš specizam prema kukcima.²⁴⁵

²⁴⁴ Na temelju navedenoga skupa autorica priprema i monografiju pod naslovom *Pojmovanja živalskih smrti: antropocentrizem in (ne)možne subjektivitete*.

²⁴⁵ Navedene podatke navodim iz autoričina članka „Diskurzivna konstrukcija kukaca u televizijskim oglasima: multimodalna analiza”, koji je u tisku.

Usporedba specističke retorike oglasa u pedesetogodišnjem razdoblju pokazuje da razvojem korporativnog kapitalizma slike kukaca postaju sve agresivnije i sve više prijeteće, povećano je pripisivanje negativnih antropomorfnih konstrukata; cilj konstruiranja straha od kukaca i uvjeravanja gledateljstva u njihovu potencijalnu opasnost je povećanje prodaje insekticida te s njime povezano povećanje korporativne proizvodnje (Vičar, 2015, rkp).

Naime, za razliku od klasične animalistike (engl. *animal studies*), kritička animalistika (engl. *critical animal studies*) ističe da životinjsko pitanje u društvenim znanostima ne podrazumijeva samo tematiziranje odnosa životinje i čovjeka već stavlja kritički naglasak na antropocentrički i specistički karakter društvenih znanosti. Pored slobodarske niše, kritička animalistika uključuje niz principa koji su definirani knjigom *Defining Critical Animal Studies: An Intersectional Social Justice Approach for Liberation* iz 2014. (ur. Anthony J. Nocella II, John Sorenson, Kim Socha, Atsuko Matsuoka) kao i nizom studija Stevana Besta i Anthonyja J. Nocelle II. (2009).

Srbija: stanje i tendencije – etnolingvistica i kulturna animalistika

Srpska animalistika, za razliku od ostalih regija, jedina ima enciklopedijsko izdanje uloge životinja iz folklorističke i etnološke perspektive, koja je dokumentirana u dvotomnoj knjizi Tihomira R. Đorđevića (1958), i koja ima interpretativnih odjeka sve do recentnih animalističkih zbornika radova koje su uredile Mirjana Detelić i Lidija Delić kao i Dragan Bošković te Jelenka Pandurević i Maja Andelković (Beograd, Kragujevac), čije naslove navodim kasnije.

Pritom veliku ulogu što se tiče navedene teme nosi knjiga *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena* (1996) Ljubinka Radenkovića gdje, iz niše ruske semiotičke i etnolingvističke škole autor pokazuje kako je sliku svijeta čovjek gradio od bližeg prema dalnjem, odnosno od sebe pa do neosvojenog i nepoznatog prostora, gdje je po vjerovanju bilo boravište duša umrlih i mitoloških bića.

Stvorena simbolička slika sopstvenog *tela*, čovjeku je poslužila kao merilo za razumevanje vaseljene. On je prema sebi razvrstavao i *životinje* i *biljke*, vodeći

računa da one pripadaju i *njegovom* i onom *drugom* prostoru. Da bi izbegao nekontrolisani prođor *drugog* u njegov svet, postavio je životinje i biljke na različito rastojanje od sebe i izradio zabrane (tabue) za dodir s njima (Radenković 1996: 7).

Autor nadalje ističe kako je u knjizi primijenio dva mjerila za određivanje simboličkog statusa životinja: vertikalni raspored u odnosu na stablo svijeta (*arbor mundi*) i horizontalni raspored temeljen na udaljenosti prema čovjeku. Tako po prvom mjerilu, u čijoj se osnovi nalaze opozicije gore – dolje, iznad – ispod, suho – mokro, životinje su raspoređene na sljedeći način: na vrhu stabla svijeta nalaze se ptice (kao zoo-metonimije figuriraju orao ili sokol); u sredini, na nivou stabla svijeta raspoređeni su kopitari, pas, mačka, kokoš i ponekad pčele; na istom nivou ali suprotno od njih nalaze se divlje životinje – vuk, lisica, jelen, medvjed. U donjem dijelu stabla svijeta, na zadnjem, trećem nivou (korijen) nalaze se zmija, žaba, riba, krtica, miš, insekti itd. Po sljedećem mjerilu čovjeku najbliže životinje, ističe Ljubinko Radenković, su konj, ovca, krava i vol, a zatim slijede bik, koza, magarac, kokoš, svinja, pas i mačka. Divlje životinje su raspoređene u odnosu na boga-pastira – njemu je najbliži medvjed, a najdalji vuk.

Na taj način je vidljiva izvesna simetrija u rasporedu životinja: gore su one koje lete i nestaju iz vidokruga – dole su one koje puze po zemlji ili borave u njoj, kao i vodene životinje; na sredini su čovek i božji pastir sa svojim stadima – prvom je granična životinja pas, a drugome vuk (Radenković 1996: 356–357).

Nadalje, nezaobilazan je časopis *Kodovi slovenskih kultura* (Beograd, 1996–2003, ur. Dejan Ajdačić), koji je bio posvećen animalističkim temama, kao i sljedeći zbornici radova: *Ptice: književnost, kultura* (Kragujevac, 2011, ur. Mirjana Detelić i Dragan Bošković),²⁴⁶ *Guje*

²⁴⁶ Zborniku *Ptice: književnost, kultura* (2011, ur. Mirjana Detelić i Dragan Bošković) prethodio je ciklus predavanja vezanih za polje ornitološke tropike i amblematike (održan 2010. u biblioteci „Vuk Karadžić“ u Kragujevcu) (Đorđević Belić 2017: 225–228) kao i broj *Kodova* posvećen pticama, gdje ovom prigodom podsjećam na tekstove Marije Maerčik i Desislave Vlčeve koje su dokumentirale vjerovanja u zoomorfne kôdove postmortalne duše, gdje je još uvijek vidljiv kontinuitet između životinjske i ljudske duše. Nadovezujem na navedeno kako nije slučajno što je otac antropologije religije Edward Burnett Tylor pretpostavio u svojoj knjizi *Primitive Culture* (1871) da je animizam izvorište religije, shvaćanje koje dušu dakako pripisuje i životinjama.

i jakrepi: književnost, kultura (Beograd, 2012, ur. Mirjana Detelić i Lidija Delić), *Akvatika: književnost, kultura* (Beograd, 2013, ur. Mirjana Detelić i Lidija Delić), *Krv: književnost, kultura* (Beograd 2016, ur. Mirjana Detelić i Lidija Delić) i *Canis lupus između obredne maske i književne životinje* (Kragujevac 2016, ur. Jelenka Pandurević i Maja Andelković). Urednice Mirjana Detelić i Lidija Delić navode kako su zbornici radova o pticama, gujama i akvatici obuhvatili prostornu vertikalnu, horizontalnu i tri osnovna elementa – zrak, zemlju i vodu te da su od četvrtoga elementa – vatre morale odustati,

najpre stoga što vatra ne pruža uslove za život, a potom i zato što je i ono malo životinjskih vrsta koje je mitsko-folklorna imaginacija vezala za ovaj element – poput feniksa, žar-ptice ili salamandera – već obuhvaćeno prethodnim zbornicima“. Iz navedenoga razloga urednice su se odlučile za element krvi u mitu, folkloru, umjetnosti i kulturi, „ostajući time u graničnoj sferi 'elemenata' i u semantičkom polju bliskom vatri (Detelić, Delić 2016: 7).

Ukratko, zbornik *Krv: književnost, kultura*, koji se 2016. godine pojavio u izdanju Balkanološkog instituta SANU, završna je karika višegodišnjeg projekta čija je namjera

bila da se ove kategorije sagledaju iz vizure kulturne animalistike, budući da se u uredničkom konceptu insistiralo na njihovom predstavljanju kroz životinje kao kulturne metafore, te na preispitivanju polja i puteva fukcionalizacije tih metafora kao kulturnih konstrukata (Đorđević Belić 2017: 225–228).

U usporedbi s navedenim zbornicima radova zbornik *Canis lupus između obredne maske i književne životinje* objavljen je kao prvi od planiranih zbornika projekta *Usmeno, obredno, književno* Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu u Republici Srbiji, a zadržava se na specifičnoj životinji, vuku – kojega je Ljubinko Radenković odredio kao graničnu životinju božjem pastiru (1997: 357). Zbornik je objavljen 2016. godine kao planirana prva publikacija u nizu u kojoj su sudjelovali poslijediplomski studenti filologije i srivistike kao i profesori sa sveučilišta u Kragujevcu, Nišu, Novom Sadu, Banja Luci i Beogradu, te istraživači Srpske akademije nauka i umetnosti.

Što se tiče etnozoološke niše, Sofija N. Kostić objavljuje autorsku knjigu *Kult zmije kod Srba* (Užice 1998) koju otvara arheološkim podacima „o zmiji kod nas i u svetu”, a Đordina Trubarac Matić podstire sustavno istraživanje u knjizi *U jelenovom kolu: motiv jelena u srpskoj obrednoj lirici* (Beograd, Etnografski institut SANU, 2019). Đordina Trubarac Matić uredila je i dva broja časopisa *Folkloristika* (časopis Udruženja folklorista Srbije, broj 2, 2017 i broj 1, 2018) na temu *Vodeni bikovi i vodene krave u usmenim tradicijama svijeta*, gdje autorica, urednica, među ostalim pokazuje da su vjerovanja u vodenoga bika etnografski potvrđena u Srbiji, Makedoniji i Bugarskoj, bez potvrda u drugim slavenskim tradicijama. Tema se dotiče, kako nadalje urednica pokazuje, izravno ili neizravno, i pitanja koja se odnose ne samo na simbolizam bika, krave i vode i imaginarnih u folkloru i narodnoj demonologiji već i odnosa na relaciji čovjek – životinja/ priroda. Kolegica Sonja Žakula, isto tako iz Etnografskog instituta SANU, otvara razmatranje ljudsko-životinjskih odnosa u antropologiji kao i pitanje kritičke animalistike. Poput Frankfurtske škole, kritička animalistika ujedinjuje društvenu teoriju, politiku, a i kritiku kapitalističke dominacije u revolucionarnom projektu transformacije društva i psihologije. Prema riječima Stevena Besta, jednoga od predstavnika kritičke animalistike (engl. *critical animal studies*): „*Animalistika znači različite stvari različitim ljudima – u koje se ubrajaju zaštitnici životinja, no i mesojedi, specisti, zagovaratelji vivisekcije i razni ljudski supremaciisti te eksploratori životinja*” (Best 2009: 13).

Završno bih navela doktorski rad na flamanskom jeziku *Tekst vuka u obredno-magijskoj praksi i vjerovanjima zapadnog Balkana (19.-20. st.). Pokušaj analize i interpretacije iz etnolingvističke i etnopoetičke perspektive* (Sveučilište u Gentu, Belgija, 2002) Pietara Plasa, belgijskoga kolege, koji je navedena istraživanja provodio između Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu i srpskih folklorističkih i etnoloških institucija, i koji je u niši animalističke disertacije primjenio istraživanja Dejana Ajdačića, Ljubinka Radenkovića i ruskoga folkloristike Aleksandra Gure – njegove kapitalne knjige *Simbolika životinja u slavenskoj narodnoj tradiciji* koja je posvećena slavenskim etnotradicijskim predodžbama o životinjama kao specifičnom segmentu tradicionalne slike sveta. Tako je, među ostalim, zamjetio kako je frapantno da ni obredi ni formule

objavljanja o porođajnim običajima na zapadnojužnoslavenskom području

dosad nisu činili predmet etnološkog ili etnolingvističkog istraživanja; dotična 'vučja formula' u postojećoj literaturi o južnoslavenskim ili opčeslavenskim pučkim običajima rijetko kad se komentira, ako se i spominje. Za manjak *etnopoetičkog* interesa za takve tekstove, s druge strane, simptomatična je činjenica da formula u tim oskudnim sintetičkim, interpretativnim ili drugim radovima gdje se i citira, navodi se gotovo svaki put u skraćenome ili izmijenjenom obliku (Plas, 2002, rkp).

Nadalje, autor ističe kako takva skraćivanja formule na njene tobože „bitne“ dijelove znatno umanjuje njenu značajnost u pogledu značenja i funkcije jer je ona u svome cjelevitom obliku zamišljena kao obredno-poetički tekst s magijskim funkcijama.

Hrvatska: od ZNŽO-a i kulturne animalistika Nikole Viskovića

Kao što sam uvodno naglasila, animalistička istraživanja u hrvatskoj folkloristici, etnologiji i kulturnoj antropologiji valja pratiti od *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* s obzirom da se prvi broj ZNŽOJS-a otvara kulturnoanimalističkim člankom Dragutina Hirca „Što priča naš narod o nekim životinjama?“ (1896).²⁴⁷ Svakako bi bilo nužno istražiti sva animalistička istraživanja u navedenim monografijama, gdje ovom prigodom podsjećam kako Ivan Zovko koristi termin *okokućad* za domaće životinje u članku pod naslovom „Okokućad. Domaće ili pitome životinje, njihova hrvatska narodna imena“, objavljenom u istom broju ZNŽOJS-a. Iako je u brojnim tekstovima navedene monografske serije zamjetan termin *blago* za domaće životinje, danas iz suvremene perspektive industrijskoga iskorištavanja životinja teoretičarka za prava životinja i feministkinja Joan Dunayer odrednicu *blago* za životinje prepoznaje kao lingvistički specizam – „Na primjer, pojам *blago* svodi ne-ljude na robu odnosno resurs. Reći da

²⁴⁷ Svakako valja spomenuti i etnografa i leksikografa Petra Bulata koji je etnografske radove o pučkom "praznovjerju" i mitologiji, biljnom svijetu u slavenskoj mitologiji (što je začetak kulturne botanike u Hrvatskoj koja će kulminirati Viskovićevom knjigom *Stablo i čovjek: prilog kulturnoj botanici* 2001. godine) i kukavici objavljivao u *Narodnoj starini* (1922, 1929, 1932, 1933; studija o kukavici objavljena je i samostalno u Etnološkoj biblioteci).

su životinje 'uzgojene' ili genetički 'proizvedene' izjednačava ih s biljkama ili strojevima" (Dunayer 2004: 19).²⁴⁸

Što se tiče novijega razdoblja hrvatske folkloristike i etnologije jedino su se Jadranka Grbić i Vesna Čulinović-Konstantinović do sada sustavnije bavile etnozoologijom, nakon čijih je istraživanja pokrenut i projekt *Kulturna animalistika* koji sam zajedno s kolegicom Antonijom Zaradijom Kiš osmisnila u Institutu etnologiju i folkloristiku 2007. godine.²⁴⁹ S obzirom da sam o navedenom projektu pisala u ranijim tekstovima (Zaradija Kiš, Marjanić 2013; Marjanić 2017), ovom bih se prigodom zadržala na prvoj domaćoj etnozoološkoj izložbi *O životinjama i ljudima* u Etnografskom muzeju (Zagreb, 22. travnja – 12. studenoga 2017., kustosice: Željka Petrović Osmak, Tea Rittig Šiško, Gordana Viljetić), prvom *pet friendly* muzeju u Hrvatskoj, koja je uključila i segment prava životinja. Tako je u katalogu izložbe Aida Brenko, što se tiče domaćega stanja u folkloristici, etnologiji i kulturnoj antropologiji, prva pisala o viševrsnoj etnografiji (engl. *multispecies ethnography*), koju su predstavili antropolozi Eben Kirksey i Stefan Helmreich, a koji se slažu s antropologom Eduardom Khonom da

(c)ilj takve viševrsne etnografije nije davanje glasa, subjektiviteta ili autonomnosti neljudskim bićima, prepoznavanje njihove različitosti ili prihvatanje ostalih živih bića kao Drugih, već nastojanje da se radikalno preispitaju kategorije

²⁴⁸ Navedenu je knjigu u sklopu projekta *Kulturna animalistika* Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu preveo etnolog i aktivist za prva životinja Zoran Čiča. Ukratko, Joan Dunayer u knjizi *Specizam* upozorava kako riječi imaju politički učinak. „One mogu poticati ugnjetavanje ili oslobođenje, predrasude ili poštovanje. Upravo kao što seksistički rječnik ocrnuje ili obezvreduje žene, specistički rječnik ocrnuje i obezvreduje ne-ljudske životinje; on legitimizira njihovo zlostavljanje“ (Dunayer 2001: 17). Primjerice, naši glavni mediji uglavnom za životinje iz antropocentrične perspektive i bez političke korektnosti specistički govore da su, recimo, „uginule“ (recimo, u „zoološkom vrtu“, a zapravo u *zatvoru za ne-ljude*), a ne umrle, kao što bi trebalo biti s obzirom na koncept jednakosti životinja.

²⁴⁹ O samom projektu te o izbornom kolegiju *Kulturna animalistika*, što sam ga zajedno s Antonijom Zaradijom Kiš, voditeljicom spomenutoga projekta – suradnice: Lidiya Bajuk (2018), Suzana Marjanić, Maja Pasarić i Antonija Zaradija Kiš – 2010. godine a na temeljima kulturne animalistike Nikole Viskovića pokrenula na Hrvatskim studijima usp. Zaradija Kiš. Marjanić 2013; Marjanić 2017. Pored kulturnoanimalističkih članaka u okviru navedenoga projekta objavljena su dva zbornika radova – *Kulturni bestijarij* (2007) i *Književna životinja. Kulturni bestijarij 2* (2012) kao i prijevod spomenute knjige Joan Dunayer.

наše analize kao kategorije svojstvene svim bićima (Kirksey i Helmreich 2010: 562–563, prema Brenko 2017).

Autorica navodi i projekt *The Multispecies Salon* (ur. Eben Kirksey, Duke University Press Books, 2014.) gdje biljke, životinje, gljivice i mikrobi zajedno s ljudima pišu prirodnu i kulturnu povijest. Ukratko, *Viševrsni salon* projekt je „u kojem antropolozi surađuju s umjetnicima i biologima, demonstrirajući kako se životi različitih organizama isprepliću u političkim, gospodarskim i kulturnim kontekstima, ostvarujući nove pristupe načinima postojanja i ‘postajanja’ u svijetu” (ibid.).

Naglasak bi za razliku od ljudsko-životinjskih studija ili pak od klasične animalistike bila u tome što viševrsna etnografija širi proučavanja na gljivice, mikrobe, virusu i na biljni svijet kao što i potiču suradnju s *ecoartom* i *bioartom* (usp. Kirksey, Schuetze i Helmreich 2014: 2). Ukratko, izložba *O životinjama i ljudima* tematizirala je tri osnovne teme koje uključuju međusoban odnos ljudi i drugih životinja – gospodarstvo i eksploatacija, *ljubimci* i tema animalistike u narodnom likovnom izričaju.

Monografija koja je objavljena povodom izložbe djelomično prati izložbu, ali i širi raster humano-animalnih odnosa. Riječ je o publikaciji koju možemo promatrati i kao znanstveni zbornik jer su prilozi, osim prigodnog uvodnog i zaključnog teksta, zaista pisani kao znanstveni prilozi što govori o ozbiljnosti rada na katalogu i izložbi. Stoga jer je riječ o vrijednim znanstvenim tekstovima, odmah treba reći da je šteta što je naslov izložbe i prateće publikacije promijenjen pa se sada radi *O životinjama i ljudima* umjesto (jednog od prijedloga) *Ljudi i druge životinje*²⁵⁰ (Vlaislavljević 2017: 214–218).

Završno što se tiče ovoga fragmentarnoga pregleda naglasila bih ulogu i diplomskih radova na navedenu temu, gdje ovom prigodom ističem diplomski rad kolegice Mie Felić *Životinjsko pitanje i kritička animalistika: položaj ne-ljudi u društvenim znanostima*, obranjen 2019. godine na Filozofском fakultetu u Zagrebu (Odsjek za sociologiju i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju) kojim je autorica u okviru teorijskih okvira sociologije i kulturne antropologije istraživački fokus preusmjerila

²⁵⁰ Riječ je o naslovnom pokušaju tematiziranja antropologije životinja kako je to u svojoj knjizi *Humans and Other Animals. Beyond the Boundaries of Anthropology* (1989.) teorijski osmisnila sociokulturna antropologinja Barbara Noske.

na zanemarenu problematiku ne-ljudskog Drugog. I nadalje autoričinim riječima:

Pojam ne-ljudskog Drugog odnosi se na životinju koja u kontekstu kritičke animalistike zauzima poziciju antropološkog Drugog. U duhu tradicije feminističkih i rasnih studija te postkolonijalne, multikulturalne i postmodernističke kritike, trans/posthumani pristupi okreću se ne-ljudskim bićima, konkretnije, ispitivanju odnosa ljudi i životinja u suvremenom društvu (Felić, 2019, rkp).

Prema kraju uz životinjski preokret (engl. *animal turn*)

Ukratko, sva navedena stanja i tendencije što se tiče zoofolkloristike i/ili etnozoologije u regiji mogu se u recentnim izdanjima promotriti u kontekstu kritičke animalistike (engl. *critical animal studies*), inicirane 2001. godine (usp. Steven Best i Anthony Nocella, 2009), ali jednako tako i u kontekstu nešto starijih, a time i prvotnih termina za označavanje te znanstvene discipline – dakle, riječ je o terminima *etnozoologija* (Raymond Pujol – termin sa skupa održanoga 1975. godine; usp. Hunn 1996), *antropologija životinja* ili *anthrozoology / antro(po)zoologija* ili *zooanthropology / zooantropologija* (Barbara Noske, 1989); nadalje, *animalistika (animal studies)*, *ljudsko-životinjski studiji (human-animal studies)*, *antrozoologija (anthrozoology)*, *zoofolkloristika* (za posljednji termin, što se tiče regije, sve je više zaslužna, kao što sam naglasila, Marjetka Golež Kaučič). I, naravno, tu je i neizbjježan termin *kulturna zoologija/animalistika*, što ga je u RH zajednicu 1996. godine svojom zooetičkom knjigom *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* inicirao Nikola Visković, sve donedavno sveučilišni profesor na Pravnom fakultetu u Splitu, koji je uveo u našu malu i svesrdno razjedinjenu (u Wilsonu određenju) znanstvenu i kulturnu zajednicu multidisciplinarni, interdisciplinarni i transdisciplinarni koncept kulturne zoologije, odnosno, kulturne animalistike, kako ju je kasnije preimenovao u zborniku radova *Kulturna animalistika* sa znanstvenoga skupa održanoga u Splitu 1997. godine. Navedena se zoo-paradigma, što se tiče djelatnosti Instituta za etnologiju i folkloristiku, podudara s trećim razdobljem nove interdisciplinarne znanstvene paradigmе (Lozica, Marks 1998: 87).

Naravno, na početku animalističkih istraživanja u antropologiji valja izdvojiti američkoga antropologa Lewisa Henryja Morgana s knjigom *The American Beaver and His Works* (1968) gdje uspoređuje tehnike gradnje staništa, brana i kanala dabra i načine na koji to provode inženjeri, i pritom, kako to ističu S. Eben Kirksey i Stefan Helmreich, otvara i pitanje prava životinja, ističući kako se prema tim životnjama odnosimo s bespoštrednom okrutnošću (Kirksey i Helmreich 2010: 549). Svakako u antrozoološke začetke valja ubrojiti i Gregoryja Batesona koji je pisao o komunikaciji ljudi – dupini, i njegova je teorija o igri i fantaziji i mentalnim procesima poništila esencijalističke razlike između ljudskoga i neljudskoga načina mišljenja (ibid.: 550). Nadalje, zajedno s Lévi-Straussovim istraživanjima o životnjama kao fleksibilnim simbolima valja pribrojiti i antropologe – E. E. Evans-Pritcharda, Edmunda Leacha i Mary Douglas (Arluke, Sanders 1996: 3).

Zaključno istaknula bih da prema nekim zajedničkim promišljanjima i više nego korisno bilo bi oblikovanje regionalnoga enciklopedijskoga izdanja o životnjama iz folklorističke i etnološke niše kao nadopunjeni kompendij Đorđevićeve dvotomne knjige iz 1958. godine. Tako se s nestrpljenjem u teorijskim animalističkim, što se tiče angloameričke zoofolkloristike, očekuje knjiga Margo DeMello (najavlјena za 2022. godnu) *Animal Folklore: Beasts and Creatures in Tales, Myths, and Legends* koja pruža sveobuhvatan pogled na životinje u folkloru, tematizira najčešće folklorne životinje, primarne motive i teme te povijesne i međukulturalne lokacije pripisane takvim pričama. Pritom svaki unos navodi i način na koji je klasificiran (npr. Aarne-Thompson-Uther, Perry itd.) kako bi čitatelji jednostavnije pronašli druge priče iste vrste. Većina unosa sadrži popis za daljnje čitanje za one koji žele više informacija, a pojmovnik na kraju knjige obuhvaća klasifikaciju folklora u cjelini, što znači da je riječ o značajnoj nadopuni zoo-enciklopedije Borie Saxa (2001), barem što se tiče nadopune zoofolklorističke niše.

Završna napomena: u ovom sam se radu zadržala samo na niši folkloristike, etnologije i kulturne antropologije, čime bi pregled animalističkih istraživanja u regiji tek trebalo napisati s pripadajućom bibliografijom, pa tako npr. u slovenskim bioetičkim krugovima valja spomenuti Tomaža Grušovnika (2016), u srpskim bioetičkim krugovima istraživanja Predraga Krstića (2017), u hrvatskim bioetičkim krugovima

istraživanja Hrvoja Jurića (2018). Što se pak tiče simboličke antropologije valja spomenuti slovenskoga povjesničara umjetnosti Tina Germa i njegove knjige iz kulturne botanike i kulturne animalistike – *Simbolika cvijeća* (Zagreb 2002) i *Simbolika živali* (Ljubljana 2006). Pritom ograničila sam se samo na tri znanstvene zajednice (Srbija, Slovenija i Hrvatska), samo iz razloga što sam imala prigode surađivati s nekim od navedenih znanstvenika/ica iz regije kao što i nisam navodila zoo-izložbe koje su izvan folklorističke domene, gdje ovom prigodom mogu navesti izložbu *Žohari – svijet koji ostaje* u Hrvatskom prirodoslovnom muzeju (Zagreb 2018) ili pak izložbu iz likovne animalistike *Sve naše životinje. Animalističke teme u hrvatskoj modernoj likovnoj umjetnosti* (Zagreb, 9. ožujka – 16. travnja 2017., autorica izložbe: Dajana Vlaisavljević), postavljene u Modernoj galeriji u Zagrebu. Sve navedeno pokazuje kako je životinjski preokret (engl. *animal turn*) i više nego ozbiljna interpretativna niša u regiji unatoč još uvijek neriješenim humanitarnim problemima.

Literatura

Andersson Cederholm, Erika et al. (eds.). *Exploring the Animal Turn: Human-Animal Relation in Science, Society and Culture*. Lund: The Pufendorf Institute of Advanced Studies, Lund University, 2014.

Arluke, Arnold and Clinton R. Sanders. *Regarding Animals. Animals, Culture and Society*. Philadelphia: Temple University Press, 1996.

Bajuk, Lidija. „Makrokozmos”, „Izabrani simbolički motivi”, „Baukači, kukači i strahe”, u: *Odjeci slavenskoga mita u nematerijalnoj kulturi Međimurja* (rkp. doktorska disertacija). Zagreb: Odsjek za kroatistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018: 116–146, 151–180, 339–356. http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/10225/1/Lidija_Bajuk.pdf

Best, Steven. “The Rise of Critical Animal Studies: Putting Theory into Action and Animal Liberation into Higher Education.” *Journal for Critical Animal Studies* VII, 1 (2009): 9–54.

Brenko, Aida. „Religije i životinje”, u: *O životinjama i ljudimam*, Željka Petrović Osmak (ur.). Zagreb: Etnografski muzej, 2017: 165–216.

Bulat, Petar. *Kukavica*. Zagreb: Etnološka biblioteka, 1933.

Cambi, Nenad i Nikola Visković (ur.). *Kulturna animalistika. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 29. rujna 1997.*, Split. Split: Književni krug, 1995.

Čulinović-Konstantinović, Vesna. „Životinje u narodnim vjerovanjima”, u: *Kulturna animalistika*, Nenad Cambi i Nikola Visković (ur.). Split: Književni krug, 1998: 158–185.

Detelić, Mirjana i Lidija Delić. „O ovoj knjizi”, u: *Krv: književnost, kultura*, Mirjana Detelić i Lidija Delić (ur.). Beograd: Balkanološki institut SANU, 2016: 7–8.

Dunayer, Joan. *Specizam*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Dvostruka duga, 2009.

Đorđević, Tihomir R. *Priroda u verovanju i predanju našega naroda*, 2 sv. Beograd: Srpska akademija nauka, 1958.

Đorđević Belić, Smiljana. „*Krv: književnost, kultura*”, ur. Mirjana Detelić i Lidija Delić, Balkanološki institut SANU, Beograd, 2016.” *Narodna umjetnost* 54/2 (2017): 225–228.

Felić, Mia. *Životinjsko pitanje i kritička animalistika: položaj ne-ljudi u društvenim znanostima*. Zagreb: Filozofski fakultet (Odsjek za sociologiju i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju), rkp, 2019.

Golež Kaučič, Marjetka. “Zoofolkloristics. First Insights towards the New Discipline”. *Narodna umjetnost* 52/1 (2015): 7–30.

Grbić, Jadranka. „Predodžbe o životu i svijetu”, u: *Etnografija: svagdan i blagdan hrvatskog puka*, Jasna Čapo Žmegač [et. al.], (ur.); suradnici Reana Senjković [et. al.]. Zagreb: Matica hrvatska, 1998: 296–336.

Grušovnik. Tomaž. *Etika živali: o čezvrstni gostoljubnosti*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2016.

Gura, Aleksandar. *Simbolika životinja u slovenskoj narodnoj tradiciji*. Beograd: Brimo, Logos, Aleksandrija, 2005 (1997).

Hirc, Dragutin. „Što priča naš narod o nekim životnjama.” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1 (1896): 1–26.

Hunn, Eugene S. “Ethnozoology”, in: *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, Vol. 2, David Levinson and Melvin Ember (eds.). New York: Henry Holt and Company, 451–456.

Jurić, Hrvoje. *Iskušenja humanizma*. Zagreb: Hrvatskog filozofsko društvo, 2018.

Kirksey, Eben and Stefan Helmreich. “The Emergence of Multispecies Ethnography”. *Cultural Anthropology* 25/4 (2010): 545–576.

Kirksey, Eben, Craig Schuetze and Stefan Helmreich. “Tactics of Multispecies Ethnography”, in: *Multispecies Salon*, Eben Kirksey (ed.). Durham, London: Dunke University Press, 2014: 1–24.

Kostić, Sofija N. *Kult zmije kod Srba*. Užice: Izdavački centar Kadinjača, 1998.

Kropej, Monika. *Živalska govorica: slovenske basni in pripovedi o živalih.* Radovljica: Didakta, 2011.

Kropej Telban, Monika. *Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni.* Ljubljana: Založba ZRC, 2015.

Krstić, Predrag. *Primati, pojedinci i pohlepnici: (d)evolucija u tri pokretne slike.* Novi Sad–Beograd: Akademска knjiga, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2017.

Lozica, Ivan i Ljiljana Marks. „Finitis decem lustris. Pola stoljeća folklorističkih (filoloških, etnoteatroloških i njima srodnih) istraživanja u Institutu.” *Narodna umjetnost* 35/2 (1998): 67–101.

Maerčik, Marija S. „Ptica-duša v slavjanskoj narodnoj tradiciji”. *Kodovi slovenskih kultura* (Ptice) 8 (2003): 33–42.

Marjanić, Suzana i Antonija Zaradija Kiš (ur.). *Književna životinja. Kulturni bestijarij II. dio.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Institut za etnologiju i folkloristiku, 2012.

Marjanić, Suzana. „O zelenim kulturnim studijima: životinjski alteriteti ili *Životinja koja, dakle, jesam* (J. Derrida)”, u: *Zbornik radova 44. seminara Zagrebačke slavističke škole. Alteritet, identitet, kontakt u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi*, Tvrđko Vuković i Tatjana Pišković (ur.). Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 2016:153–173.

Marjanić, Suzana. „Na čemu si ti?“ Primjer viševrsne etnografije/antropologije životinja i veganskoga ekofeminizma/feminističko-vegetarijanske teorije.” *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 54 (2) (2017): 27–48.

Möderndorfer, Vinko. *Verovanja, uvare in običaji Slovencev* (*Narodopisno gradivo*). Knj. 2. Celje: Tisk. Družbe sv. Mohorja, 1948.

Noske, Barbara. *Humans and Other Animals. Beyond the Boundaries of Anthropology.* London: Pluto Press, 1989.

Pandurević, Jelenka i Maja Andelković (ur.). *Canis lupus između obredne maske i književne životinje.* Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 2016.

Pasarić, Maja. *Životinjski ritualni ukopi i idoloplastika u prapovijesti kontinentalne Hrvatske.* Zagreb: Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (doktorska disertacija, rkp.), 2012.

Plas, Pieter. *Tekst vuka u obredno-magijskoj praksi i vjerovanjima zapadnog Balkana (19.-20.st.). Pokušaj analize i interpretacije iz etnolingvističke i etnopoetičke perspektive* (Sveučilište u Gentu, Belgija, 2002). Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku. sign. 1809.

Radenković, Ljubinko. *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena.* Niš: Prosveta, 1996.

Radulović, Neda. „What to Do with Folklore? New Perspectives on Folklore Research, ur. Marjetka Golež Kaučič, Wissenschaftlicher Verlag Trier, Trier (BASIS, Vol. 9), 2017., 168 str.” *Narodna umjetnost* 56/1 (2019): 204–206.

Rudan Kapec, Evelina. „Monika Kropej Telban, Tipni indeks slovenskih ljudskih pravljic. Živalske pravljice in basni, Založba ZRC, Ljubljana, 2015., 461 str.” *Narodna umjetnost* 53/2 (2016): 162–165.

Sax, Boria. *The Mythical Zoo. An Encyclopedia of Animals in World Myth, Legend, & Literature*. Santa Barbara, California – Denver, Colorado – Oxford, England: ABC – CLIO, 2001.

Vičar, Branislava. „Diskurzivna konstrukcija kukaca u televizijskim oglasima: multimodalna analiza”, u tisku.

Vičar, Branislava. „Moralna vrednost živali v diskurzu biotske raznovrstnosti”, u: *Meddisciplinarnost v slovenistiki*, Simona Kranjc (ur.). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, Simpozij, = Symposium, 30), 2011: 509–514.

Vičar, Branislava. „Primerjava zagovora živali v Plutarhovi razpravi O uživanju mesa in v Shelleystevem Zagovoru naravne prehrane.” *Keria* XV/1, Ljubljana 2013: 133–147.

Visković, Nikola. *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*. Split: Književni krug, 1996.

Vlaisavljević, Dajana. „O životinjama i ljudima.” *Narodna umjetnost* 54/2 (2017): 214–218.

Vlčeva, Desislava. „Ptice u bugarskim narodnim predstavama i verovanjima o svetu i čoveku”. *Kodovi slovenskih kultura* (Ptice) 8 (2003): 17–32.

Zaradija Kiš, Antonija i Suzana Marjanić. „Zoofolkloristika. Pregled rezultata prvog kulturnoanimalističkog projekta u Hrvatskoj”, u: *XV. međunarodni slavistički kongres* (Minsk, 20. – 27. kolovoza 2013.), Marija Turk i Maja Opašić (ur.). Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2013: 215–228.

Zovko, Ivan. „Okokućad. Domaće ili pitome životinje, njihova hrvatska narodna imena.” *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1 (1898): 308–314.

Suzana J. Marjanić

ZOO-FOLKLORISTICS AND / OR ETHNOZOOLOGY: STATUS AND TENDENCIES IN THE REGION

Summary

The article documents the status and tendencies of zoo-folkloristics and / or ethnozoology in the region, from zoo-folklore research by Marjetka Golež Kaučič and Monika Kropej in Ljubljana, as well as critical animal studies promoted by Branislava Vičar in Maribor, through the project Cultural Animal Studies at the Institute of Ethnology and Folklore Studies in Zagreb (S. Marjanić, M. Pasarić, A. Zaradija Kiš), to the collections of papers edited by Mirjana Detelić and Lidija Delić, as well as Dragan Bošković, Jelenka Pandurević and Maja Andđelković (Belgrade, Kragujevac).

Keywords: zoo-folkloristics, ethnozoology, cultural animal studies, critical animal studies